

DARIUSZ GLÓWKA
(Warszawa)

PROTOKÓŁY „OFIARY 10 I 20 GROSZA” JAKO ŹRÓDŁO DO BADAŃ STANU MAJĄTKOWEGO DUCHOWIEŃSTWA NA PRZYKŁADZIE POWIATU PŁOCKIEGO

Już Bogu chwała rozpoznano niwy
Już wszystko na nich spisano wysiwy
Już szlachcic brogi ponapemiał stare
Wie co dla niego — wie co na Ofiarę
Już i gotowe intraty zliczone
Tuczne daniny, siana pokoszone
Wszystko porządnie zebrane kominy
Pobożnych księży płodne dziesięciny
Już kapitulny prowent zaniedbany
Przez komisarzy dobrze zlustrowany
A czego powiat w podatku uskąpi
To sama ludność piersiami zastąpi¹

W ten rymowany sposób komisarz powiatu kolneńskiego dał wyraz nastawieniu, z jakim przystępowano do prac nad wypełnieniem jednej z pierwszych decyzji skarbowych Sejmu Wielkiego, jaką była „ofiara 10 i 20 grosza”.

Masowość i dostępność przekazów podatkowo-skarbowych, a przede wszystkim możliwość przeprowadzenia analizy kwantytatywnej, uczyniła z nich jedną z podstaw nowoczesnych badań dziejów społeczno-gospodarczych. Wielokrotnie korzystano, wskazując przy tym zarówno na przydatność, jak i ograniczenia, z rejestrów podymnego i pogłównego, lustracji królewskich, inwentarzy dóbr, rejestrów celnych, zapomniano zaś o protokołach „ofiary 10 i 20 grosza”. Gdy w 1932 r. na łamach „Roczników Dziejów Społeczno-Gospodarczych” J. Stelmasiak pisał, że stanowią one „pierwszorzędne i [...] jedyne źródło mogące posłużyć do odtworzenia jasnego obrazu rozmiarów gospodarki folwarcznej w Polsce z okresu schyłku jej niepodległości”², nikt nie mógł przewidzieć, że podzielią one los innych cennych archiwaliów zniszczonych w 1944 r. Niniejsze studium nie ma charakteru źródłoznawczego, moim zamierzeniem jest raczej przypomnienie tego zapomnianego przekazu i ukazanie wartości badawczej zachowanych fragmentów. Tym bardziej, że

¹ Cyt. za R. Rybarski, *Skarbowość Polski w okresie rozbiorów*, Kraków 1937, s. 285.

² S. Stelmasiak, *Protokoły Ofiary 10 i 20-grosza*, (Korona), „RDSG” 1932, s. 40. Najbardziej wszechstronną analizę przedstawił R. Rybarski, op. cit., s. 272–335.

dotychczas, mimo odnalezienia i opublikowania fragmentów protokołów z terytorium dekanatu poznańskiego³ i częściowego opracowania danych z powiatu łączyckiego (tylko dobra plebańskie)⁴, nie podjęto dalszych poszukiwań. Warto przy tym zaznaczyć, że w tzw. kartotece wiejskiej w AGAD odnotowano już w latach pięćdziesiątych rejestry tegoż podatku z Wielkopolski (Kalisz, Kościan, Wschowa, Gniezno, Inowrocław, Lipno) i Mazowsza (Raciąż, Sierpc).

Jedną z pierwszych decyzji Sejmu Wielkiego w sprawach skarbowych było uchwalenie 6 IV 1789 r. „Ofiary wieczystej Prowincjów obojga narodów na powiększenie sił krajowych”⁵. Opodatkowano wszystkie dobra ziemskie szlacheckie w wysokości 1/10, a dobra duchowne w 1/5 „dochodów stałych a pewnych”. Przewidywano jednak odstępstwa od tej zasady. Niższy podatek (10%) mieli płacić plebani sprawujący opiekę duszpasterską, gdy ich dochód był niższy od 2000 zł, i klasztory prowadzące szkoły. Całkowite zwolnienie przysługiwało szpitalom, seminariom duchownym oraz plebanom dzierżącym beneficja bez dziesięcin, poddanych i legatów pieniężnych. 30 maja sejm wyznaczył komisje powiatowe dla poboru podatku i bliżej określił zasady jego ściągania w instrukcji „Sposób wynalezienia ofiary z dóbr ziemskich i duchownych w Koronie i Wielkim Księstwie Litewskim”⁶. Wprowadzono jeszcze jedno zwolnienie — dotyczące szlachty bezkmiecej, gdy wysiewy zbóż w jej gospodarstwach nie przekraczały 10 korcy warszawskich. Ustalono, że 10% podatek obciążać będzie także role miejskie. Powołane komisje powiatowe miały więc poważne zadania. Przede wszystkim należało ustalić taksy pańszczyzny, zbóż i innych składników intraty. Następnie miały przyjąć od podatników „inwentarz intraty” albo registr wysiewów z ostatnich 3, a przynajmniej 2 lat. Na tej podstawie komisja wyliczała średnią wielkość intraty, zaprzysięganą następnie przez właściciela lub użytkownika dóbr. W przypadku większych majątności stawano w tym powiecie, gdzie leżał główny ich ośrodek. Zeznanie protokołowano w 2 egzemplarzach, jeden odsyłano do Komisji Skarbowej, a drugi oblatowano w księgach grodzkich.

Tyle stanowiło prawo. A jak wyglądała realizacja?

31 VII 1789 r. do ksiąg grodzkich płockich wpisano rejestr zatytułowany „Ofiara na wojsko z dóbr ziemskich tak świeckich, jak i duchownych powiatu płockiego”⁷. Opisano w nim 25 folwarków wielkiej własności kościelnej

³ „Ofiara na wojsko z dóbr ziemskich i duchownych”, w: M. Mika, *Opisy i ilustracje Poznania z XVI–XVIII wieku*, Poznań 1960, s. 306–323.

⁴ J. K. Janczak, *Zagadnienie ciężarów kościelnych we wsiach województwa łączyckiego w XVI–XVIII w.*, „Rocznik Łódzki” 1961, s. 31–49.

⁵ *Volumina Legum*, t. 9, s. 73 i n. (cyt. dalej VL); T. Korzon, *Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta (1764–1793)*, wyd. 2, Kraków 1897, t. 3, s. 233 i n.; W. Kalinka, *Sejm Czteroletni*, Lwów 1881, t. 1, s. 435 i n.

⁶ VL, t. 9, s. 77 i n.

⁷ AGAD, Płockie grodzkie oblaty, 35, k. 2 92v (cyt. dalej PiG). W pracach komisji brali udział wyznaczeni komisarze: podkomorzy płocki Gabriel Antoni Karwosiecki, chorąży zawkrzeński Antoni Sierakowski, stolnik sierpecki i podstarości płocki Pankracy Karniewski, podczaszy raciązki Zygmunt Lasocki, łowczy płocki Józef Kleniewski, komornik ziemski płocki Zygmunt Skwarski, rejent ziemski płocki Paweł Żółtowski, rejent grodzki płocki Grzegorz Woźnicki, burgrabia grodzki płocki Paweł Sułkowski, Tomasz Trzciniński, Ludwik Lempicki, Ignacy Rościszewski, Michał Lasocki, Fortunat Cieszewski, a także przedstawiciele stanu duchownego: kanonik katedralny płocki Antoni Dzieńnicki, pleban słupski Florian Jaroszewski. Prace komisji

(biskupie, kapitulne, klasztorne), 13 plebańskich, 159 szlacheckich i 44 gospodarstwa mieszczan plockich, łącznie 241 jednostek podatkowych w 117 miejscowościach (Płock i 116 wsi). W strukturze własności powiatu plockiego, podobnie jak i na całym Mazowszu, przeważały dobra szlacheckie. O specyfice tego regionu decydowała dość znaczna własność kościelna⁸. Wśród beneficjów plebańskich wyróżniały się swą sytuacją dwa. W Święcińcu uposażenie plebańskie wraz z całą wsią przyłączono do kapituły katedralnej plockiej. Plebanem był nierezydujący na miejscu kanonik, sekretarz kapituły, a „cura animarum” sprawowali zakonnicy⁹. W Słupnie, gdzie nie było prawdopodobnie wydzielonego uposażenia plebańskiego, cała wieś należała do norbertanek plockich, a komendantem był pleban z pobliskiego Miszewa Murowanego¹⁰.

Nasuwa się pytanie, na ile przekaz ten jest kompletny. J. Stelmasiak porównał interesujący mnie protokół powiatu plockiego z danymi zawartymi w „Tabelach podymnego” z 1789 r. Z tak dokonanego zestawienia wynika, że tylko 3% miejscowości wymienionych przy okazji poboru podymnego nie figuruje w protokole ofiary (wsie puste). Ponadto w 2% osad liczba gospodarstw wyliczona w tabelach jest większa niż w protokole¹¹.

Typowy zapis zeznań podatkowych w powiecie plockim zgodnie z konstytucją — „summarusz intraty krótko zebranej”¹² — powielał układ: miejscowość, imię i nazwisko podatnika (niekiedy osoby składającej zeznanie za nieobecnego właściciela) wielkość wysiewu poszczególnych roślin (w korchach, ćwierciach i garncach), wielkość propinacji (w beczkach i miarkach), ilość zebranego siana (w wozach dwukonnych), daniny i czynsze chłopskie, dochód z młynów. Należy zauważyć, że nie określono dokładnie sposobu ustalenia podstawy opodatkowania. Zadowolono się ogólnymi stwierdzeniami: w przypadku duchowieństwa — „dobra i dochody stałe i pewne”, a przy szlachcie — „stałe i pewne intraty”¹³. Pewną, aczkolwiek niejasną wskazówkę, co rozumiano pod tym pojęciem, można znaleźć w instrukcji z 6 V 1789 r. Czytamy tam, że „wyciągnięta ma być jednoroczna średnia intrata z produktów ziemi, nie mniej z wszelkich i stałych dochodów stosownie do zwyczaju województwa, ziemi lub powiatu, przy sprzedażach dóbr na intratę liczony-

przebiegały sprawnie. Z listu innotescjonalnego Antoniego Karwosieckiego wynika, że posesorzy mieli stawać przed komisją począwszy od 20 lipca. *Lustracje województwa plockiego 1565–1789*, wyd. A. Sucheni-Grabowska i S. M. Szacherska, Warszawa 1965, przyp. 305, s. LXIII. Nie można odmówić komisarzom przygotowania do pełnienia powierzonej im funkcji, por. R. Rybarski, op. cit., s. 282.

⁸ W drugiej połowie XVI w. struktura własności przedstawiała się następująco: szlachecka — 84,5% osad na Mazowszu i 72,5% w powiecie plockim, duchowna, odpowiednio — 9,0% i 23,1%, królewska — 6,5% i 3,8%. (*Mazowsze w drugiej połowie XVI wieku*, pod red. W. Pałuckiego, cz. 2, Warszawa 1979, s. 88; *Województwo plockie około 1578 roku*, red. S. Herbst, Warszawa 1958, s. 66). Według tabeli podymnego w 1789 r. spośród 1549 jednostek podatkowych do szlachty należało 64,4%, do Kościoła 25,7% i króla 9,9% (PiG, 35, k. 96–101v).

⁹ *Materiały do dziejów ziemi plockiej*, wyd. M. M. Grzybowski (cyt. dalej MDZP), t. 2, Płock, 1982, s. 113.

¹⁰ ADP, AV 290, s. 78 n.

¹¹ J. Stelmasiak, op. cit., przyp. 42 s. 49.

¹² VL, t. 9 s. 95.

¹³ VL, t. 9 s. 73 i n.

mi”¹⁴. J. Stelmasiak sądził, że brano pod uwagę wysiewy, pańszczyznę i inne dochody. W drukowanych schematach protokółów do tego ostatniego składnika zaliczano: propinację, gęsi, kapłony, kury, jaja, grykę, mannę, siano, chmiel, miód, przewóz, mostowe, grobelne¹⁵.

Przywołanie w instrukcji zwyczajowych norm ustalania ceny majątków zostało także wykorzystane w pracach sejmowej Komisji Koekwacyjnej, która poleciła zebrać dane o transakcjach dobrami ziemskimi. Na ich podstawie T. Korzon ustalił, że na obszarze powiatów: plockiego, bielskiego i płońskiego, przy 126 transakcjach i założeniu, że dochód płynący z tych posiadłości to 5% wartości sprzedażnej, ofiara mogłaby przynieść 4926 zł, a ściągnięto tylko 1835 zł, tj. 37%. Dla całej Rzeczypospolitej odsetek ten jest o wiele wyższy i wynosi 64%¹⁶. Ostrożniejsze stanowisko przedstawił R. Rybarski, który wybrał tylko 65, przede wszystkim z Mazowsza, nie budzących wątpliwości transakcji. W tym wypadku wartość wymierzonej ofiary to 56% spodziewanych przychodów¹⁷. Ustalenia te ukazują niepełność oszacowań dochodów dokonanych przez komisje powiatowe. Uważam jednak, że nie dyskwalifikują one rejestrów, nakazują tylko zachować odpowiedni krytycyzm co do wniosków płynących z ich analizy.

Interesujące wydaje się również porównanie danych z rejestru podatkowego z 1789 r. z protokołami wizytacji biskupa Michała Poniatowskiego z lat 1775—1781 oraz tabelą dochodów z 1776 r. Przychody ustalone w 1776 r. były w większości beneficjów parafialnych niższe niż podane komisji w 1789 r. bądź różniły się niewiele. Tylko w 2 były wyższe¹⁸. Również porównanie dochodów w posiadłościach kapituły katedralnej prowadzi do podobnego wniosku. W większości przypadków (9) oszacowanie komisji było wyższe niż wcześniejsza taksza biskupia, w 4 zaś innych było odwrotnie¹⁹. Wynika to najpewniej z odmiennego sposobu wyliczania dochodu.

Akta wizytacji potwierdzają niektóre składniki dochodów plebańskich wyliczone w rejestrze podatkowym. Były to przede wszystkim dziesięciny w Trzepowie, Sikorzu, Ciachcinie, Woźnikach²⁰. Z porównania obu przekazów

¹⁴ VL, t. 9 s. 92. W wyjaśnieniu niskich przychodów z ofiary czerska Komisja Porządkowo-Cywilna stwierdziła, że przy sprzedaży dóbr nie ma żadnej pewnej reguły. „Sprzedaje się na 4 lub 3%”, najczęściej jednak „projekt sprzedaży formuje się z wysiewu na 2 ziarna” (cyt. za T. Korzon, op. cit., t. 3, s. 241). J. Kitowicz (*Pamiętnik, czyli Historia polska*, oprac. P. Matuszewska, Warszawa 1971, s. 401) opisując ofiarę zaznaczył „aby każdy duchowny z czystej intraty swojej płacił po 20 od sta”.

¹⁵ J. Stelmasiak, op. cit., s. 41.

¹⁶ T. Korzon, op. cit., t. 3, tab. po s. 250.

¹⁷ R. Rybarski, op. cit., s. 327.

¹⁸ Miszewo Murowane w 1776 r. 195 zł i w 1789 r. 521 zł; Radzanów odpowiednio 269 i 488; Ciachcin 226 i 470; Borzowo 210 i 429; Miszewo Strzałkowskie 200 i 210; Woźniki 334 i 388; Biała 925 i 864 oraz Sikórz 1120 i 715; PiG, 35, k. 2 92v; ADP, AV 288, k. 20–21v.

¹⁹ Kostrogaj — w 1776 r. 750 zł i w 1789 r. 927 zł; Otolinko, odpowiednio 250 i 284; Rogozino — 750 i 969; Stróżewko — 250 i 590; Cekanowo — 600 i 1633, Czerniewo — 850 i 1235; Dźwierzyno — 600 i 652; Karwosiek — 500 i 732; Trzebuń — 700 i 910; Niestuchowo — 1800 i 1312; Parzeń — 1200 i 1191; Wodynie 600 i 585; Trzepowo — 2000 i 1648 (A. J. Nowowiejski, *Plock. Monografia historyczna*, Plock, 1917, s. 291; PiG 35, k. 17v, 18v, 26, 27, 52v, 55v, 64v, 69v, 83, 87v—89v).

²⁰ Trzepowo, PiG, 35, k. 18, ADP, AV 290, s. 345; Sikórz, PiG, 35, k. 25–25v, ADP, AV 290, s. 457; Ciachcin, PiG, 35, k. 54v—55v, ADP, AV 302, s. 4 i n.; Woźniki, PiG, 35, k. 60—60v; ADP,

wynikają też różnice²¹. Uważam, że można je bez specjalnych zabiegów wytłumaczyć i nie wpływają one na ocenę wiarygodności protokołów „ofiary 10 i 20 grosza”.

Brak wyraźnego określenia w uchwałach sejmowych produktów gospodarstwa wiejskiego wliczanych do intraty przyczynił się do znacznych różnic w wyborze podstawy opodatkowania w poszczególnych powiatach. Komisja powiatu plockiego za dochód uważała plony roślin uprawnych (4 podstawowe zboża, tataraka, groch, proso, rzepak), siano sprzedawane lub też używane do spasienia wołów, dochody z karczem, młynów (odliczając koszty utrzymania i napraw), czynsze i daniny chłopskie, a w przypadku dóbr kościelnych dziesięciny oraz prowizje od legatów pieniężnych. Na tle praktyki innych komisji, w powiecie plockim ujęto najpełniej wszystkie najważniejsze dziedziny majątku typowego dla tego rejonu²².

Wydaje się, że najpoważniejszą trudnością w określeniu rzeczywistych dochodów i ich porównywaniu były odmienne stanowiska komisji wobec wysokości intraty zbożowej. W poszczególnych powiatach przyjęto bowiem bardzo różne rozwiązania. Przychód, w stosunku do jednego wysianego ziarna, liczono od 2 do 1/3 ziarna, niekiedy różnicując go dla zbóż ozimych i jarych lub odliczając wydatki. Jedno ziarno intraty przyjęte w plockim spotyka się także w Polsce środkowej i większej części Mazowsza. Trzeba przypomnieć rozpowszechniony wówczas pogląd, który uznawał plon 3 ziaren za średni, a na jego rozbór składały się po równo wysiew, konsumpcja własna i sprzedaż. Komisja powiatu plockiego podkreślała słuszność takiego rozwiązania: „iż jedno tylko ziarno zboża wszelkiego [...] do intraty kładzie się [...] mając wzgląd na szczupłość w tym powiecie ludzi do uprawy grontów i uprzątania żniwa potrzebnych, a stąd konieczność dworskiej czeladzi z dużym kosztem nawet sprzężajem utrzymywania, powszechny zwyczaj w czasie żniwnym z innych odległych województw najemników sprowadzania, niedostatek borów i lasów, tudzież odległość młynów, a stąd trudność szukania i zakupywania dREW i mliwa, przykry mozoł w rządnej ekonomice oraz znaczny expens obywatelom przynoszące, na koniec zbytnia małość łąk i paśników, a stąd niemożność utrzymywania inwentarzów ku oddawaniu przyzwoitej gruntowi żywności potrzebnego”²³. Ten niższy niż w niektórych regionach wskaźnik wysokości plonów miał rekompensować wydatki ponoszone na siłę roboczą. Był to najbardziej rozpowszechniony sposób wytrącenia kosztów produkcji. Wyjątkowo przyjmowano szczegółowe zestawienie wydatków bądź ich

AV 290, s. 246.

²¹ Dziesięcina w Borzewie w aktach wizytacji 20 korcy i w protokóle 25 kop (PiG, 35, k. 28v; MDZP, t. 1, s. 20 i n.); wysiew w Białej odpowiednio 55 korcy i 42 korce (PiG, 35, k. 38v i n.; ADP, AV, 302, s. 4 i n.); prowizje w Ciachcinie 147 zł i 121 zł (PiG, 35, k. 54v i n.; ADP, AV, 302, s. 44 i n.); prowizje w Woźnikach (PiG, 35, k. 60 i n.; ADP, AV, 290, s. 24612 zł i 21 zł; prowizje w Radzanowie 74 zł i 94 zł, dziesięcina tamże 41 zł i 59 zł (PiG, 35, k. 66 i n.; ADP, AV, 290, s. 200); dziesięcina w Miszewie Murowanym 32 zł i 58 zł (PiG, 35, k. k. 81v i n.; ADP, AV 290, s. 139); dziesięcina w Jemielnicy 37 zł i 21 zł; dochód z karczmy tamże 400 zł i 250 zł (PiG, 35, k. k. 85v i n.; ADP, AV 290, s. 27 i n.).

²² W woj. sieradzkim i kaliskim brane pod uwagę były tylko 4 podstawowe zboża, R. Rybarski, op. cit., s. 288.

²³ PiG, 35, k. 2 i n.

ogólną wartość²⁴. Wszędzie tam, gdzie przyjęto niższą intratę, podawano wyjaśnienia. Można wśród nich wydzielić podkreślające niekorzystne warunki glebowe („grunta piaszczyste”: powiaty bielski, mławski, niedzborski, różański, kolneński, ziemia nurska; „grunta zalewane”: powiaty przasnyski, ciechanowski), niedostateczne nawożenie (przasnyski, ciechanowski, biały), oddalenie od dróg spławu czy też rynków zbytu (raciążski, przasnyski, koniński, gnieźnieński, wiślicki, kaliski, ziemia nurska), brak drewna (raciążski, płoński, szreński, mławski, ciechanowski, ziemia nurska), znaczne koszty zatrudnienia czeladzi i najemników (raciążski, płoński, wyszogrodzki, przasnyski, różański, gnieźnieński, brzeskokujawski)²⁵. Oplakany stan rolnictwa, jaki rysuje się na podstawie relacji komisarzy, wydaje się nieco przesadzony, ale jednocześnie pokazuje wyraziście bariery utrudniające rozwój folwarków.

Kolejnym elementem decydującym o wielkości podatku, na jaki wpływ mieli komisarze, były ceny roślin. Ceny maksymalne i najczęściej notowane z powiatu płockiego, pozostałych części Mazowsza oraz Korony zawiera tabela 1.

Tabela 1

Ceny roślin uprawnych ustalone przez komisje powiatowe w 1789 r.

Obszar	Ceny za korzec warszawski w złotych*							
	żyto	pszenica	jęczmień	owies	groch	tałarka	proso	rzepak
Płock	6	8	4	3	6	4	7	7
Mazowsze	6(6)	10(8)	5(4)	3(3)	10(5)	5(4)	9(7)	8(7)
Korona	6(6)	10(8)	5(4)	3(3)	10(6)	8(4)	8(7)	9(7)

* W nawiasach ceny najczęściej notowane.

Źródło: R. Rybarski, *Skarbowość Polski...*, s. 186—291.

Ceny w powiecie płockim odbiegały od najwyższych, ale różnice te są niewielkie i nie można tych cen traktować jako zbyt zaniżone. Badacze zwracają uwagę, że nie były to ceny rynkowe²⁶. Zróznicowanie to wydaje się naturalne. Inaczej bowiem ceny kształtowały się w wielkich i dużych miastach (uznane za rynkowe), a inaczej na rynkach lokalnych. Ponadto ceny rynkowe podlegały wahaniom sezonowym, a ustalone przez komisarzy oddawały prawdopodobnie pewną przeciętną (może trzyletnią).

O wiele trudniej porównać ceny na siano. Zwyczaj opodatkowania tylko części zbiorów, przeznaczonej na sprzedaż lub karmienie wołów opasowych, przyjęto poza Płockiem także w kilku innych powiatach Mazowsza i w woj. sieradzkim²⁷. W podobny sposób zestawiam dane o cenach pozostałych artykułów (tabela 2).

²⁴ W pow. wiślickim od przeciętnego zbioru (z trzech lat) odliczano koszty utrzymania czeladzi zatrudnionej przy pracach polowych (stąd pomijano pastuchów, owczarzy, dziewczki), zarządcy majątku, nakłady na naprawę sprzętu i narzędzi. W dobrach duchownych wytrącano także wydatki na utrzymywanie wikariuszy (jeśli nie mieli własnych dochodów), organisty i kantora, a także inne wydatki plebana na potrzeby Kościoła, R. Rybarski, op. cit., s. 293 i n.

²⁵ R. Rybarski, op. cit., s. 287 i nn.

²⁶ R. Rybarski, op. cit., s. 292; H. Madurowicz-Urbańska, *Ceny zboża w zachodniej Małopolsce w drugiej połowie XVIII wieku*, Warszawa 1963, s. 12 i n.

²⁷ R. Rybarski, op. cit., s. 300.

Tabela 2

Ceny artykułów gospodarstwa wiejskiego ustalone przez komisje powiatowe w 1789 r.

Obszar	Piwo	Gorzalka	Chmiel	Gęsi	Kury	Kapłony	Jaja	Manna
	beczka zł	miarka zł	korzec zł		sztuki gr		kopa gr	korzec zł
Płock	2	0/18	4	20	10	15	20	1
Mazowsze	4/24 (2)	1(1)	—		—	—	—	—
Korona	6(2)	1/10 (1)	2	15 24	8 10	10 15	20	1

Źródło: R. Rybarski, op. cit., s. 302–309.

Chociaż ceny piwa i gorzalki różniły się między sobą dość znacznie, to wydaje się, że przyjęte dla powiatu płockiego podobne były do obowiązujących także na innych terenach. Można sądzić, że była to wartość przeciętna lub raczej uważana za właściwą. Komisarze zaznaczyli, że na wysokość ceny wpływ wywarło „zakupywanie dREW y drogość chmielu”²⁸. I być może ta druga przyczyna wpłynęła na niespotykaną gdzie indziej wysoką cenę chmielu oddawanego przez chłopów. Ceny na pozostałe produkty gospodarstwa chłopskiego kształtowały się w całej Koronie podobnie.

W powiecie płockim pominięto całkowicie kwestię pańszczyzny. Ten częstokroć występujący zwyczaj niepodawania danych o pańszczyźnie wynika z brzmienia instrukcji²⁹.

Wiele można zarzucić sposobowi ustalenia intraty z dóbr ziemskich. Ale w tym wypadku cenniejsza jest jednolitość (w granicach powiatów) i powszechność oszacowania dochodów niż ich dokładność i współbrzmienie ze współczesnym pojęciem. Opinie badaczy kwestionujące wiarygodność tego przekazu wynikały, jak się wydaje, z uwarunkowań politycznych. Historycy rozważający przyczyny upadku Rzeczypospolitej podkreślali, że ofiara nie zapewniła spodziewanych odpowiednich przychodów na utrzymanie dużej armii i w sposób pośredni wywarła negatywny wpływ na losy państwa i narodu³⁰.

²⁸ PiG 35, k. 3.

²⁹ J. Stelmasiak, op. cit., prz. 36, s. 47, sądził, że w tym miejscu instrukcja wypaczyła intencję ustawy.

³⁰ T. Korzon główną przyczynę niższych dochodów skarbu upatrywał w niejasnym określeniu „dochodów pewnych i stałych”. Przypomina także podobne wypowiedzi z czasów Sejmu Wielkiego Franciszka Naxa i pośła Zakrzewskiego (T. Korzon, op. cit., t. 3, s. 237 i nn.). Powołując celem wyższego oszacowania dochodów podlegających opodatkowaniu Deputację, posłowie uznali, że przyczyną trudności w wyegzekwowaniu spodziewanych przychodów było „rozumienie różne coby były dochody stale i pewne” (VL, t. 9, s. 163). Odmienne zdanie przedstawił W. Kalinka, zarzucając podatnikom nierzetelność (W. Kalinka, op. cit., t. 2, s. 271 i nn.). Bliższe mu były pełne emocjonalnego zaangażowania świadectwa Stanisława Staszica „szlachcic polski krzywoprzysiągł, aby nie dał podatku” (cyt. za T. Korzonem, op. cit., t. 3, s. 237) czy relacja Niemcewicza „Wstyd mi wyznać, że niewielka tylko liczba obywateli była co dochody swoje wiernie podała, większa nierównie je zataiła” (J. U. Niemcewicz, *Pamiętniki czasów moich*, Paryż 1848, s. 133). R. Rybarski zaś zauważył, że „na ogół księgi przedstawiają dużą wartość, nie można im zrobić zarzutu jaskrawych niedokładności” (R. Rybarski, op. cit., s. 285). Przyczyn zaś niższych wpływów szukał w niedoskonałej konstrukcji ustawy, nad którą zaciążył duch fizjokratyzmu, uwidaczniający się w pominięciu wielu źródeł przychodu, takich jak lasy czy wody, oraz w niechęci dokonania twardego, fiskalnego oszacowania intraty poprzez ustalenie niskich taks na płody rolne (R. Rybarski, op. cit., s. 320 i nn.).

Mimo zrozumiałych, dość krytycznych ocen wiarygodności źródeł o prowadzeniu podatkowej, jest to przekaz, który, przy jednakowej taryfie pozwala ocenić dochodowość dóbr szlacheckich i kościelnych.

Protokoły „ofiary 10 i 20 grosza” podają także przeciętną (trzyletnią) strukturę wysiewów. Dzięki nim można sprawdzić dotychczasowe ustalenia, a właściwie należałoby podjąć na nowo tę kwestię, gdyż cała literatura przedmiotu dotyczy głównie wielkiej własności.

We wcześniejszych badaniach wykazałem, że struktura wysiewów w dobrach plebańskich na Mazowszu charakteryzowała się dominacją żyta i jęczmienia oraz dużym udziałem roślin nie zaliczanych do podstawowych (groch, tataraka, proso)³¹. Dane z protokołów tym bardziej zasługują na bliższą analizę, gdyż zapisy o wysiewach w wizytacji z lat 1775—1781 są stosunkowo rzadkie, szczególnie dla zachodniej części diecezji płockiej.

Tabela 3

Struktura wysiewów w dobrach plebańskich w powiecie płockim w 1789 r.

Parafia	Wysokość wysiewów (w korcach warszawskich i ćwierciach)							Razem
	Ż	P	J	O	G	T	PR	
Biała	20/3	—	5/1	12/2	3	1/1	0/1	43
%	48,2	—	12,2	29,1	7,0	2,9	0,6	100
Borzewo	15	1/3	3	16/3	2	1/3	1	41/1
%	36,4	4,2	7,3	40,6	4,9	4,2	2,4	100
Brwilno	18/2	—	7	12/2	1/2	4/2	0/2	44/2
%	41,6	—	15,7	28,1	3,4	10,1	1,1	100
Ciachcin	16/1	0/3	6/1	6/2	1/2	1/3	—	33
%	49,2	2,3	18,9	19,7	4,6	5,3	—	100
Jemielnica	15/1	—	—	2/2	—	—	—	17/3
%	85,9	—	—	14,1	—	—	—	100
Miszewo Murow.	18/1	1	7/2	11/1	2/1	3/1	0/1	43/3
%	41,7	2,3	17,2	25,7	5,1	7,4	0,6	100
Miszewo Strz.	17/2	1	5/3	4/1	1/1	2/3	0/1	32/3
%	53,4	3,0	17,6	13,0	3,8	8,4	0,8	100
Radzanów	11/2	2	3/3	8/1	—	3	—	28/2
%	40,4	7,0	13,1	29,0	—	10,5	—	100
Sikórz ^a	14/2	1/3	8/2	11/3	—	3	—	39/2
%	36,7	4,4	21,5	29,8	—	7,6	—	100
Trzepowo	22/2	6/1	11/1	17/1	1/1	2/3	0/2	61/3
%	36,5	10,1	18,2	27,9	2,0	4,5	0,8	100
Święciniec	40/2	—	17	23/1	2/2	3/3	—	86/3
%	36,5	—	18,2	27,9	2,0	4,5	—	100
Woźniki	8/3	0/3	2/2	4/1	0/3	2	—	19
%	46,1	3,9	13,2	22,4	3,9	10,5	—	100
Razem	219/1	15/1	77/3	131	16	29/2	2/3	491/2
%	44,6	3,1	15,8	26,6	3,3	6,0	0,6	100

Uwaga: Ż — żyto; P — pszenica; J — jęczmień; O — owies; G — groch; T — tataraka; PR — proso i rzepik.

^aWysiewy tylko na rolach w Sikorzcu, pominięto zaś dane z Rembielina.

Źródło: PKG 35, k. 2—92v.

³¹D. Główka, *Gospodarka w dobrach plebańskich na Mazowszu w XVI—XVIII wieku*, Warszawa 1991, s. 48 i nn.

W tabeli 3 niekompletnością rażą dane z Jemielnicy, ale pozostałe zapisy pozwalają na kilka obserwacji. Najwięcej siano żyta, a dominacja ta jest charakterystyczna dla wszystkich majątków (choć odsetek ten różni się w poszczególnych majątkach od 36 do 53%). Wyjątkowo w Borzewie przeważał owies. Uprawa ta zdecydowanie zajmowała drugą pozycję w strukturze upraw (od 13 do 41%), przeważając nad jęczmieniem. Trzeba także podkreślić, że stosunkowo dużo (ponad 10%) wysiewano tataraki, grochu i prosa. Porównajmy te wyniki z ustaleniami opartymi na aktach wizytacji (tabela 4).

Tabela 4

Struktura wysiewów w dobrach plebańskich w diecezji płockiej w drugiej połowie XVIII w.

Terytorium	Liczba dóbr	Wysokość wysiewów (w %)						
		Ż	P	J	O	G	T	IN.
Diecezja płocka	13	49,2	2,8	18,7	18,0	3,0	7,0	1,3
Arch. płocki	5	55,8	1,3	17,7	18,6	2,9	2,9	0,8
Powiat płocki	12	44,6	3,1	15,8	26,6	3,3	6,0	0,6

Uwaga: Ż — żyto; P — pszenica; J — jęczmień; O — owies; G — groch; T — tataraka; IN. — proso, rzepik, len, konopie.
Źródło: D. Główska, *Gospodarka w dobrach plebańskich na Mazowszu w XVI—XVIII wieku*, Warszawa 1991, tab. 79, s. 166; PiG 35, k. 2—92v.

Wyraźna przewaga owsa nad jęczmieniem, jaką obserwować można w świetle protokołów ofiary w dobrach plebańskich (tabela 4), była typowa dla dóbr wielkiej własności. Jakie więc czynniki zadecydowały o odmiennym w okolicach Płocka kierunku produkcji roślinnej? Można przypuszczać, że wpływały na to warunki glebowe. Sądzę, że wskazówek na ten temat może dostarczyć zestawienie wysiewów z gospodarstw plebańskich i ich najbliższych sąsiadów.

Tabela 5

Struktura wysiewów w wybranych posiadłościach kościelnych w powiecie płockim w 1789 r.

Dobra	Wysokość wysiewów (w %)						
	Ż	P	J	O	G	T	PR
Brwilno — plebania	41,6	—	15,7	28,1	3,4	10,1	1,1
Brwilno — norbertanki	43,0	3,7	16,6	24,7	2,0	9,6	0,4
Trzepowo — plebania	36,5	10,1	18,2	27,9	2,0	4,5	0,8
Trzepowo — kapituła kated.	34,9	2,3	26,5	32,1	—	4,0	0,3

Uwaga: Ż — żyto; P — pszenica; J — jęczmień; O — owies; G — groch; T — tataraka; PR — proso i rzepik.
Źródło: PiG, 35, k. 17v—18,20.

Z tabeli 6 wynika, że pod względem struktury wysiewów dobra plebańskie i szlacheckie były do siebie podobne. Jedyną poważniejszą różnicą był większy w posiadłościach szlacheckich wysiew owsa, a mniejszy roślin nie zaliczanych do 4 zbóż. Trzeba podkreślić, że areal uprawny, kilkakrotnie większy niż u szlachty, a co za tym idzie większa masa towarowa, nie wywierały decydującego wpływu na strukturę upraw.

Tabela 6

Struktura wysiewów w wybranych posiadłościach plebańskich i szlacheckich w powiecie płockim w 1789 r.

Dobra	Wysokość wysiewów (w %)						
	Ż	P	J	O	G	T	PR
Borzewo — plebania	36,4	4,2	7,3	40,6	4,9	4,2	2,4
Borzewo — K. Nakwaski	39,2	4,1	12,1	37,4	3,0	3,7	0,3
Ciachcin — plebania	49,2	2,3	18,9	19,7	4,6	5,3	—
Ciachcin ^a — J. Szczyto	33,3	7,2	22,7	30,3	2,8	3,4	0,3
Miszewo Mur. — plebania	41,7	2,3	17,2	25,7	5,1	7,4	0,6
Miszewo Mur. — Z. Lasocki	43,3	6,0	—	42,5	2,7	5,0	0,5
Miszewo Strz. — plebania	53,4	3,0	17,6	13,0	3,8	8,4	0,8
Miszewo Strz. — S. Dembowski	47,0	4,0	15,6	27,4	1,8	3,9	0,3
Radzanów — plebania	40,4	7,0	13,1	29,0	—	10,5	—
Radzanów — Z. Lasocki	39,6	8,1	19,2	24,0	0,9	7,8	0,4
Sikórz ^b — plebania	36,7	4,4	21,5	29,8	—	7,6	—
Sikórz — I. Zboński	44,0	2,6	9,1	36,0	3,4	4,8	0,1
Wozniki — plebania	46,1	3,9	13,2	22,4	3,9	10,5	—
Wozniki — Antoni Woznicki	50,0	4,8	14,3	19,0	2,4	9,5	—
Wozniki — Andrzej Woznicki	42,0	4,8	20,3	23,1	4,1	5,7	—
Plebańskie	41,7	5,3	14,9	26,7	3,8	6,7	0,9
Szlacheckie	42,1	5,1	12,9	32,1	2,6	5,0	0,3

Uwaga: Ż — żyto; P — pszenica; J — jęczmień; O — owies; G — groch; T — tatarka; PR — proso i rzepik.

^aPodano łączny wysiew w Ciachcinie i Tchórzcy; ^b — wysiewy tylko na rolach w Sikorzu, pominięto zaś dane z Rembiedina.

Źródło: PiG, 35, k. 2 —92v.

Podobne zestawienie wysiewów w dobrach wielkiej własności kościelnej zawiera tabela 7.

Tabela 7

Struktura wysiewów w posiadłościach kościelnych w powiecie płockim w 1789 r.

Majątek	Wysokość wysiewów (w korcach warszawskich i ćwierciach)							
	Ż	P	J	O	G	T	PR	Razem
Płock	59/2	26/2	34	27	4/3	6	1	158/3
fara	37,5	16,7	21,4	17,0	3,0	3,8	0,6	100
Płock	15/2	5/3	11/1	11/1	1/3	1/3	0/1	47/2
wik. kat.	36,6	12,1	23,7	23,7	3,7	3,7	0,5	100
Płock	9	1	5/3	2/3	—	1	—	19/2
benedyktyni	46,2	5,1	29,5	14,1	—	5,1	—	100
Płock	26	5	14	13	1	1/2	—	60/2
dominikanie	43,0	8,3	23,1	21,5	1,7	2,5	—	100
Trzepowo	69/3	4/2	53	64/2	—	8	0/3	200/2
k. k.	34,8	2,3	26,5	32,1	—	4,0	0,3	100
Kostrogaj	35/2	18/2	21/2	25	3/1	3/1	1/2	108/2
k. k. prest.	23,7	17,1	19,6	23,1	3,0	3,0	1,5	100
Brwilno	90/3	7/3	35	52	4/1	20/2	0/3	211
norbertanki	43,0	3,7	16,6	24,7	2,0	9,6	0,4	100

c.d. tabeli

Majątek	Wysokość wysiewów (w korcach warszawskich i ćwierciach)							
	Ż	P	J	O	G	T	PR	Razem
Suchodół	48/3	4	17	18	5	4/3	0/1	97/3
koleg. pł. %	49,8	4,1	17,4	18,4	5,1	4,9	0,2	100
Parzeń	36/3	5	16	25/2	4/2	5	0/2	93/1
schol. pł. %	39,4	5,4	17,1	27,3	4,8	5,4	0,6	100
Karwosiek	41	3	10	26/2	4	3	1	88/2
kust. pł. %	46,3	3,4	11,3	29,9	4,5	3,4	1,2	100
Kruszczela	51	1/3	31/2	18/2	4/2	5/2	—	112/3
koleg. pł. %	45,2	1,6	27,9	16,4	4,0	4,9	—	100
Dźwierzyno	25/3	5	15	12/2	1/2	1/2	0/1	61/2
k. k. prest. %	41,9	8,2	24,4	20,3	2,4	2,4	0,4	100
Ślepkowo	25/1	6/1	—	12/3	3/1	3/2	—	51
koleg. pł. %	49,5	12,2	—	25,0	6,4	6,9	—	100
Czerzniewo	89	5/1	29/3	36/1	4/1	11	0/2	176
k. k. prest. %	50,6	3,0	16,9	20,6	2,4	6,2	0,3	100
Glinno	23	3/3	14/3	20/1	2/2	6/2	0/2	70/3
koleg. pł. %	48,3	8,2	32,4	8,8	5,0	3,3	—	100
Wodynin	36/2	5/3	28/1	33	4	4/1	0/1	112
k. k. prest. %	32,6	5,1	25,2	29,5	3,6	3,8	0,2	100
Białkowo	63/1	5/1	21/2	25	4/3	5/2	—	125/1
koleg. pł. %	50,5	4,2	17,2	20,0	3,8	4,3	—	100
Niesłuchowo	45	13/2	30	27	6	6/2	0/3	128/3
k. p. prest. %	34,9	10,5	23,3	21,0	4,7	5,0	0,6	100
Ślupno	53/2	41/1	56/1	—	5/3	30/2	0/3	188
norbertanki %	28,5	21,9	29,9	—	3,1	16,2	0,4	100
Boryszewo*	123/1	21/1	84/1	113/1	7/1	18/3	1/1	369/1
bp pł. %	33,4	5,8	22,8	30,7	1,9	5,1	0,3	100
Strużewko	45/1	11/1	24	28	2/2	3/1	0/3	115
k. k. %	39,3	9,8	20,9	24,4	2,2	2,8	0,6	100
Ryżyno	7	2	2/2	1	1	0/1	—	13/3
benedyktyni %	50,9	14,5	18,2	7,3	7,3	1,8	—	100
Cekanowo	51/2	8	20	25	5	7	0/1	116/3
arch. pł. %	44,1	6,9	17,1	21,4	4,3	6,0	0,2	100
Olszanowo	20	2/3	7/1	7/3	1/1	—	—	39
arch. pł. %	51,3	7,0	18,6	19,9	3,2	—	—	100
Rogozino	31/2	21/3	28	34	3	5	0/2	123/3
arch. pł. %	25,3	17,6	22,7	27,5	2,4	4,1	0,4	100
Otolino	16	3/1	10	7	1/1	1/2	0/1	39/1
k. k. %	40,8	8,3	25,5	17,8	3,2	3,8	0,6	100
Razem	1139/2	239	620/2	669/3	86/1	165/1	11/2	2928/2
%	38,8	8,2	21,2	22,8	3,0	5,6	0,4	100

Uwaga: Ż — żyto; P — pszenica; J — jęczmień; O — owies; G — groch; T — tatarska; PR — proso i rzepik.

Skróty: k. k. — kapituła katedralna; prest. — prestymonium; schol. — scholasteria; kust. — kustodia; wik. — wikariusze; koleg. — kolegiata.

*Dane obejmują wysiewy także w bliżej nieokreślonych w rejestrze „przyległościach”, prawdopodobnie chodzi o Jemidnicę i Podolszyce.

Źródło: PKG, 35, k. 2—92v.

Tabela 8

Struktura wysiewów w poszczególnych kategoriach własności w powiecie płockim w 1789 r.

Dobra	Liczba dóbr	Wysokość wysiewów (w %)						
		Ż	P	J	O	G	T	PR
Plebańskie	11	41,7	5,3	14,9	26,7	3,8	6,7	0,9
Szlacheckie I	8	42,1	5,1	12,9	32,1	2,6	5,0	0,3
Szlacheckie II	20	45,6	3,4	15,5	24,4	4,3	6,4	0,4
Szlacheckie III	13	40,4	6,6	19,4	26,7	2,4	4,2	0,3
Wielka własność kościelna	27	38,8	8,2	21,2	22,8	3,0	5,6	0,4
Mieszczkańskie	45	35,0	20,8	23,6	10,5	9,7	4,3	0,1

Uwaga: Ż — żyto; P — pszenica; J — jęczmień; O — owies; G — groch; T — tataraka; PR — proso i rzepik.

Dobra szlacheckie: I — wsie parafialne, II — majątki o wysiewach rzędu 20—60 korcy, zbliżone do majątków plebańskich, III — wielka własność szlachecka o wysiewach powyżej 100 korcy.

Tabela 9

Dochody plebańskie w powiecie płockim w 1789 r.

Parafia	Źródło dochodów (w zł)						
	uprawy polowe	dziesięciny	propinacja	prowinje od zapisów	łąki	czynsze chłopskie	suma
Biała	206	427	50	180	—	—	864
%	23,9	49,4	5,8	20,9	—	—	100
Borzewo	162	155	—	112	—	—	429
%	37,8	36,1	—	26,1	—	—	100
Brwilno	236	208	—	—	—	—	444
%	53,2	46,8	—	—	—	—	100
Ciachcin	161	187	—	122	—	—	470
%	34,2	39,8	—	26,0	—	—	100
Jemielnica	124	21	250	285	—	36	716
%	17,3	2,9	35,0	39,8	—	5,0	100
Miszewo Murow.	216	305	—	—	—	—	521
%	41,5	58,6	—	—	—	—	100
Miszewo Strz.	170	26	—	14	—	—	210
%	80,0	12,4	—	6,6	—	—	100
Radzanów	96	297	—	95	—	—	488
%	19,7	60,9	—	19,4	—	—	100
Sikórz	525	61	100	18	12	—	716
%	73,3	8,5	14,0	12,5	1,7	—	100
Święciniec	410	77	146	46	—	—	679
%	60,4	11,3	21,5	6,8	—	—	100
Trzepowo	267	53	—	—	—	—	320
%	83,4	16,6	—	—	—	—	100
Wozniki	95	272	—	21	—	—	388
%	24,5	70,1	—	5,4	—	—	100
Razem	2668	2090	546	893	12	36	6245
%	42,7	33,5	8,7	14,3	0,2	0,6	100

Źródło: PKG, 35, k. 2—92v.

W posiadłościach klasztornych, kapitulnych (tu także umieściłem folwark fary płockiej, przyłączonej do miejscowej kolegiaty) i biskupich wpływ orientacji rynkowej jest bardziej zauważalny. Kilkuprocentowe różnice w wysiewach odróżniały je od plebańskich i niektórych szlacheckich. Struktura wysiewów w poszczególnych dobrach nie wynikała ze statusu prawnego, a co za tym idzie ze sposobu zarządzania majątkiem. Na przykład w dobrach prestymonialnych, z których użytkownik płacił na rzecz kapituły czynsz pieniężny, trudno ustalić jakąkolwiek typową dla tej kategorii prawidłowość. Być może to wymogi reguły wywierały wpływ na charakter i wielkość upraw w majątkach płočkih norbertanek, w których odnotowano największe, tak ilościowe, jak i proporcjonalne wysiewy tatarski.

Potrzebne wydaje się jeszcze jedno zbiorcze zestawienie (tabela 8).

Wśród tych 6 kategorii niewątpliwie wyróżniają się role mieszczan płočkih, gdzie uprawiano stosunkowo dużo pszenicy, tatarski i grochu. Także opisane wyżej posiadłości klasztorów, biskupstwa, kapituły i kolegiaty wykazują pewne charakterystyczne cechy. Szczególnie trzeba podkreślić bardzo niewielkie, 1—2% różnice między beneficjami plebańskimi a mniejszymi gospodarstwami szlacheckimi, zbliżonymi wielkością wysiewów.

Drugim zagadnieniem, dla którego protokoły ofiary mają duże znaczenie, jest dochodowość dóbr ziemskich i jej struktura. Dla dóbr szlacheckich, przynajmniej w niektórych regionach, waga tego przekazu może być obniżona przez pominięcie przychodów płynących z hodowli. W majątkach plebańskich opuszczenie to nie wpłynęło w większym stopniu na wartość danych.

Liczone w sposób przedstawiony powyżej dochody plebańskie wynosiły od 210 do 863 złotych, średnio 506 zł³². Ich strukturę zawiera tabela 9.

Niemal w równej mierze egzystencja plebanów zależała od przychodów z własnego gospodarstwa, jak też od dziesięcin. Do podobnych wniosków prowadzi analiza danych z akt wizytacji³³. W poszczególnych beneficjach decydującą rolę odgrywać mogły kwoty pochodzące z rolnictwa, jak np. w Sikorzu, dzięki znacznemu uposażeniu ziemskiemu kaplicy Karnkowskich, przyłączonej do beneficjum plebańskiego, albo w Miszewie Strzałkowskim, gdzie dziesięciny pobierane w pieniądzu od szlacheckich właścicieli kilku wsi były ustalone na bardzo niskim poziomie. W innych beneficjach o wysokości dochodu decydowały dziesięciny (m. in. Biała, Miszewo Murowane, Radzanów, Woźniki). Zdecydowana ich przewaga w strukturze dochodów wynikała prawdopodobnie z dużych, jak na powiat płočki, okręgów parafialnych i korzystnych dla plebanów warunków, na jakich były one oddawane. Przychody plebańskie były uzupełniane prowizjami od legatów pieniężnych. Inne źródła intraty brane pod uwagę przez komisję w dobrach plebańskich spotykane były wyjątkowo.

Inaczej kształtowała się struktura przychodów w powiecie łęczyckim, gdzie 58% pochodziło z dziesięcin, 17% z gospodarstwa własnego, 4,7% z prowizji

³² PiG, 35, k. 2—92v; J. K. Janczak, op. cit., s. 48, ustalił przeciętny dochód 42 plebanii z powiatu łęczyckiego na 784 zł, a ponad 40% gospodarstw osiągało przychody od 500 do 1000 zł.

³³ D. Główna, op. cit., s. 77 i n.

od legatów, a 3,4% z propinacji³⁴. Różnica ta wynikała, jak się wydaje, przede wszystkim z odmiennego sposobu wyliczania dochodów płynących z uprawy roli. W powiecie łęczyckim liczone tylko oziminy (żyto i pszenicę), co wpływało tak na dochód, jak i jego strukturę. Trudno także dane z Mazowsza porównywać z miejskimi i przedmiejskimi parafiami położonymi w dekanacie poznańskim, gdzie dochody wynosiły od 202 do 5218 zł, przy średniej 1500 zł, a pochodziły przeważnie z dziesięcin i legatów pieniężnych³⁵.

Różne sposoby ustalania dochodu utrudniają w znacznym stopniu porównania, a wnioski z nich płynące wydawać się mogą zbyt ogólnikowe. Sądzę, że na większe zainteresowanie zasługuje możliwość porównania intraty uzyskiwanej przez plebanów z dochodami szlacheckich sąsiadów. Jeśli utworzymy listę najbogatszych właścicieli ziemskich w poszczególnych parafiach, to okaże się, że tylko pleban z Białej miał wyższe dochody od swoich parafian, a uposażenie w Borzewie ustępowało tylko 1 majątkowi. W pozostałych parafiach dochody plebańskie sytuować można na pozycjach od 3 do 7³⁶. W skali całego powiatu na liście podatników najbogatszy pleban z Białej (863 zł) znajdował się na 34 miejscu (poprzedzało go 19 przedstawicieli stanu szlacheckiego i 14 instytucji kościelnych). Najmniej zaś zamożny pleban z Miszewa Strzałkowskiego (210 zł) na 53 miejscu. Najczęściej występujący dochód, około 400 zł, stawał plebanów na poziomie szlachty jednowioskowej lub częściowej (posiadającej 1/3 lub 1/2 wsi). Warto podkreślić, że choć beneficja plebańska nie czyniły z ich użytkowników lokalnych krezusów, to jednak przynosiły przychody o wiele większe niż płynące z gospodarstw szlachty zagrodowej. Biorąc pod uwagę tylko kwestię zamożności, choć przecież nie jedyną wpływającą na decyzję o przyjęciu święceń, można by sądzić, że wśród tej warstwy należy szukać potencjalnych kandydatów do stanu duchownego.

Porównajmy jeszcze strukturę dochodów wyższego duchowieństwa (tabela 10). Duchowieństwo katedralne i kapitulne w większym stopniu niż parafialne czerpało dochody z majątków ziemskich. Wyjątkowo kolegium wikariuszy katedralnych, nie posiadające większego uposażenia ziemskiego, w 3/4 swych przychodów korzystało z legatów i dziesięcin³⁷. Wpływy te charakterystyczne były też dla dominikanów płockich, archidiacona płockiego i biskupa. Jak się wydaje, tylko w Trzebuniu i Draganiu poddanych przeniesiono na czynsz. W pozostałych beneficjach dochody były oparte na pożytkach z uposażenia ziemskiego i propinacji.

Wielkości dochodów, pamiętając o wcześniejszych uwagach, należy traktować orientacyjnie. Wyznaczają one raczej pewien poziom, niż dokładną miarę. Tym bardziej, że posiadłości ziemskie, tak szlacheckie, jak i wyższego

³⁴ J. K. Janczak, op. cit., s. 46 i n.

³⁵ „Ofiara na wojsko...”, op. cit., s. 306–323.

³⁶ W pozostałych okręgach parafialnych beneficja plebańska zajmowały następujące pozycje: Brwilno — 3 (przed nim 2 majątki szlacheckie), Ciachcin — 5 (odpowiednio 1), Jemielnica — 4, Miszewo Murowane — 4 (1), Miszewo Strzałkowskie — 7 (1), Radzanów — 4 (1), Sikórz — 7 (3), Trzepowo — 5 (2), Woźniki — 4 (1).

³⁷ A. J. Nowowiejski, op. cit., s. 311 i n. wymienia dziesięciny z 49 wsi.

Tabela 10

Dochody duchowieństwa wyższego w powiecie plockim w 1789 r.

Majątek	Źródło dochodów (w zł)							suma
	uprawy polowe	propinacja	młyny	łąki	czynsze i daniny	dziesięciny	prowinzje od zapisów	
Płock	728	60	40	—	—	—	—	828
fara	% 87,9	7,3	4,8	—	—	—	—	100
Płock*	237	300	—	—	—	1648	—	2185
wik. kat.	% 10,9	13,7	—	—	—	75,4	—	100
Płock	306	284	240	—	—	—	444	1274
dominikanie	% 24,0	22,3	18,8	—	—	—	34,9	100
Trzepowo	953	414	—	42	72	167	—	1648
k. k.	% 57,8	5,1	—	2,6	4,4	10,1	—	100
Kostrogaj	560	189	—	—	—	178	—	927
k. k. prest.	% 60,4	20,4	—	—	—	19,2	—	100
Brwilno	1043	127	—	30	—	—	—	1200
norbertanki	% 86,9	10,6	—	2,5	—	—	—	100
Suchodół	506	200	—	30	272	—	—	1008
koleg. pł.	% 50,2	19,8	—	3,0	27,0	—	—	100
Parzeń	455	206	450	—	80	—	—	1191
schol. pł.	% 38,2	17,3	37,8	—	6,7	—	—	100
Karwosiek	552	100	—	30	50	—	—	732
kust. pł.	% 75,4	13,7	—	4,1	6,8	—	—	100
Kruszczela	584	80	—	—	—	—	—	664
koleg. pł.	% 88,0	12,0	—	—	—	—	—	100
Trzebuń	—	100	—	—	811	—	—	911
k. k. prest.	% —	11,0	—	—	89,0	—	—	100
Dźwierzyno	229	126	—	—	7	220	—	652
k. k. prest.	% 45,9	19,3	—	—	1,1	33,7	—	100
Ślepkowo	355	90	—	45	—	—	—	490
koleg. pł.	% 72,4	18,4	—	9,2	—	—	—	100
Czerzniewo	969	110	—	—	12	144	—	1235
k. k. prest.	% 78,4	8,9	—	—	1,0	11,7	—	100
Glinno	350	273	—	—	—	—	—	623
koleg. pł.	% 56,2	45,8	—	—	—	—	—	100
Wodynin	538	—	—	—	7	40	—	585
k. k. prest.	% 92,0	—	—	—	1,2	6,8	—	100
Białkowo	667	80	—	30	—	—	—	777
koleg. pł.	% 85,8	10,3	—	3,9	—	—	—	100
Niesłuchowo	732	340	—	36	47	157	—	1312
k. k. prest.	% 55,8	25,9	—	2,7	3,6	12,0	—	100
Ślupno	1060	240	—	300	7	—	—	1607
norbertanki	% 66,0	14,9	—	18,7	0,4	—	—	100
Boryszewo	1578	1000	30	72	166	582	—	3428
bp pł.	% 46,0	29,2	0,9	2,1	4,8	17,0	—	100
Strużewko	575	—	—	15	—	—	—	590
k. k.	% 97,4	—	—	2,6	—	—	—	100
Ryżyno	77	180	—	—	—	—	—	257
benedyktyni	% 30,0	70,0	—	—	—	—	—	100

c.d. tabeli 10

Dochody duchowieństwa wyższego w powiecie plockim w 1789 r.

Majątek	Źródło dochodów (w zł)							
	supra- wy po- lowe	propina- cja	młyny	łąki	czynsze i daniny	dziesięci- ny	prowinzje od zapisów	suma
Ciekanowo	689	400	—	—	44	500	—	1633
arch. pł.	% 42,2	24,5	—	—	2,7	30,6	—	100
Olszanowo	186	—	310	—	61	—	—	557
arch. pł.	% 33,4	—	55,7	—	10,9	—	—	100
Rogozino	634	257	—	30	48	—	—	969
arch. pł.	% 65,4	26,5	—	3,1	5,0	—	—	100
Otolinko	198	86	—	—	—	—	—	284
k. k.	% 69,7	30,3	—	—	—	—	—	100
Razem	14831	5242	1070	660	1684	3636	444	26944
	% 53,8	19,0	3,9	2,4	6,1	13,2	1,6	100

Skróty — zob. tabela 7.

*Łącznie przychody z dziesięcin i legatów pieniężnych.

Źródło: PKG, 35, k. 2—92v.

duchowieństwa, wykraczały daleko poza granice powiatu³⁸. Dlatego też ustalona na podstawie rejestru ofiary lista najmożliwszych właścicieli ziemskich w powiecie plockim wyznacza raczej hierarchię lokalną, układ w skali powiatu. Zdecydowanie na czele sytuuje się kasztelan czechowski Stefan Dembowski (dochód oszacowano na 9662 zł). Dalej znajduje się podczaszy raciążski Zygmunt Lasocki (6748), kasztelan brzeski litewski Józef Szczyto (4995) i starosta plocki Onufry Bromirski (4084). Następnie instytucje kościelne: kapituła katedralna (3950) i tamtejsze biskupstwo (3427). Zbliżone przychody miał podkomorzy wyszogrodzki Klemens Nakwaski (3116), kolegiata św. Michała (2938 — wtedy już przy kościele św. Bartłomieja) i klasztor norbertanek (2807). Nieco niższe osiągał archidiakon plocki (2220) i kolegium wikariuszy plockich (2162) oraz były kasztelan a późniejszy wojewoda plocki Ignacy Zboiński (2041).

Wartość tego przekazu leży w możliwości ukazania struktury wysiewów w niespotykanej w innych przekazach liczbie gospodarstw szlacheckich i kościelnych. Kwestia ta, choć od kilkunastu lat nie przyciągająca tak bardzo uwagi badaczy, powinna być na nowo podjęta, a dawne ustalenia poddane weryfikacji. Ważnym zagadnieniem, nie tyle z punktu widzenia dziejów gospodarczych, ile z pogranicza badań, jawi się usytuowanie duchowieństwa, a szczególnie plebanów w szerokim kontekście społecznym i gospodarczym ich najbliższych sąsiadów. Przepomniane protokoły „ofiary 10 i 20 grosza” i możliwości ich wykorzystania wskazują, że dalsze studia wydają się jak najbardziej wskazane i celowe.

³⁸ Niezmiernie skromne dane o majątkach szlacheckich nie pozwalają na dokładniejsze analizy, por. K. Zienkowska, *Karwosiecki Gabriel Antoni*, PSB, t. 12, Warszawa 1966—1967, s. 158; czy uwagi o Stefanie Dembowskim, K. Boniecki, *Herbarz polski*, t. 4, Warszawa 1901, s. 241 i n.